

491.82

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

N241

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК ^{— 100000} OCT 27 1966

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XIII, св. 3—5.

БЕОГРАД, 1963.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, <i>Ш њ а</i> и <i>ш њ о</i> у савременом српско-хрватском језику	127—136.
2) Бранислав Милановић, О облику и деklinацији имена места типа <i>Бошњане</i> , <i>Рибаре</i> у савременом књижевном језику	137—168.
3) Митар Пешикан, О Речнику Српске академије наука и уметности (Уз рецензију М. С. Московљевића)	169—196.
4) М. Стевановић, Придеви с наставцима <i>-и в</i> и <i>-љи в</i>	197—207.
5) Душанка Игњатовић, Новине у морфологији унесене најновијим именицама страног порекла	208—224.
6) А. Пецо, Употреба израза „ради се о“ у књижевном језику	225—232.
7) Живојин Станојчић, Реч и контекст	233—238.
8) Милорад Дешић, Акцентовање узвика	239—245.
9) Берислав М. Николић, Прилог за утврђивање српскохрватске нормативне акцентуације	246—264.
10) Славко Вукомановић, О пореклу и промени топонима <i>Речка</i>	265—270.
11) А. Пецо, О званичном називу нашега језика	271—273.
12) Језичке поуке	274—287.
13) Регистар	289—329.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

РЕЧ И КОНТЕКСТ

1.

Позајмица у језику уопште и у језику писаца посебно једна је, иако не константна, од општејезичких законитости¹. Она, као иновација која се тиче категорије појединачног језичког остварења, захвата и фонетику и морфологију, као год и синтаксу и, нарочито, лексику. На овој последњој, на лексичкој, она је највише и била посматрана и овде ће зато бити довољно да само напоменемо огромне домене утицаја које су имали најважнији културни, у широком смислу, језици света: санскрит, кинески, арапски, грчки и латински, а онда и други језици у новијим епохама². Такође, биће довољно да само напоменемо, упућујући овде само на неку, врло ограничену литературу која се односи на везе што су могле утицати на наше позајмице³ — да позајмљене речи долазе како из тзв. великих, горе поменутих језика, тако и из језика који такве епохалне размере немају, али чије се језичке територије додирују.

Често речи долазе у контакту представника завојевачких народа са народима чије су територије окупирани, при чему је кретање позајмица и реципрочно. Такав контакт доводио је и до одређеног билингвизма чак и широким слојевима народа: познато је врло добро да су и у касном грчком језику још увек живи латински војни називи, правни и други термини, као што је познато да се такве позајмице ограничавају и губе простом вој-

¹ F. de Saussure, Cours de linguistique générale, Paris 1960, стр. 42.

² E. Sapir, Le Langage, Paris 1953, стр. 183—184.

³ P. Skok, Prilog metodu proučavanja romanizama u hrvatskom ili srpskom jeziku, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, I, Zagreb 1951, стр. 445—483.

ном или политичком променом⁴. Одвећ је познато да и наш језик није никакав изузетак од тога⁵, па је једном таквом случају и намењено ово расправљање.

2.

Без обзира, дакле, на разлоге и начине којима се овај језички процес вршио, факат позајмљене речи је језичка стварност и појединачног језичког остварења, које је и за нас и услов и катализатор тога процеса, као што је стварност и језика (*la langue*), у који се као резултат уноси.

Отуда је у језику уметничког дела, који је у принципу, а тиме мислимо — обавезно, за дату језичку средину код којим се преноси порука уметникова његовим савременицима, са свим особинама комуникативности⁶ — необично корисно утврдити разлоге јављања туђих речи и начин егзистенције тих речи. А поред тога што то обухвата, разуме се, најопштије термине језичких појава, овакво испитивање сведено је, материјалом који се узима као објекат, на онај тачно ограничени моменат — који се може назвати пресеком, заустављеним динамизмом развитка једне одређене језичке појаве, чији континуитет даје и стил једног писца и стил правца, па и језик читаве средине⁷.

У таквом статичком моменту природно је да се, у неку руку, *разлози* јављања одређене речи идентификују са *начином њене егзистенције*, и природно је да се то огледа и у методу којим се појава обрађује.

⁴ L. Derooy, *L'emprunt linguistique*, Paris 1956, стр. 132: „C'est ainsi que le grec a repris des appellations militaires latines, des termes juridiques... des noms de mesures... Cependant, l'influence de l'occupant, même prolongée, reste surtout cantonnée dans un certain domaine extérieur et souvent il suffit d'un changement militaire ou politique pour effacer bien des emprunts de surface“.

⁵ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развитуку*, I, Београд 1958, стр. 26 (т. 36).

⁶ G. Herdan, *Language as choice and chance*, Groningen 1956, стр. 174; В. В. Виноградов, *О языке художественной литературы*, Москва 1959, стр. 219.

⁷ А. Белић, „Београдски стил“, НЈ II, Београд 1934, стр. 199; W. Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Presses Univ. de France, Paris 1963, стр. 231: „Dépassant l'individu, on peut examiner les traits de style qui sont caractéristiques d'une école, d'un mouvement littéraire, voire même d'une époque entière“.

Зато се и полази у овом огледу прво од тога да је вредност синонимá — тј. језичких средстава чији су облици различни а целокупна значењска вредност на одређени начин идентична⁹ — оно што је у основи комуникативног процеса, док је, с друге стране, начин јављања синонимских речи факат који се тиче односа пишчева према читаоцу и материји подједнако, факат, дакле, и психолошке природе.

3.

У приновци, одн. одломку *Долазак*, у једном релативно кратком тексту Иво Андрић⁹ је употребио 42 речи које све сматрамо турским иако су неке од њих к нама дошле преко турског језика а другог су порекла¹⁰. Међу њима има 31 именица и 6 придева, изведених од именица, који чине нарочит спектар у чијем се квантитативном интензитету огледају не само елементи језичког осећања (овде говоримо само о једном, који је у вези са синонимским односима) него и одређене пишчеве концепције. А из овде приложене две табеле видећемо фреквенцију употребе сваке од тих речи посебно.

Табеле које прилажемо показују те речи и основне статистичке податке о елементима њихове употребе. И као што се из њих види, управо је највећа фреквенција именице *сераскер* (и од ње изведеног присвојног придева), именице оријенталног порекла¹¹, која је у тексту идентификована као синоним појма, одн. синтагме *врховни команданиј*.

⁹ М. Стевановић, Синтаксичка синонимика, Књижевност и језик, Год. X, бр. 2, Београд 1963, стр. 82 и д.

⁹ Forum, God. I, knj. II, br. 12, Zagreb 1962, стр. 785—798.

¹⁰ Од тих речи турске су по пореклу само: *бег*, *билмез*, *џаша*, *конак*, *и*, *можда*, *акшам*; остале су арапске (*везир*, *шарџија*, *раја*, *сулџан*, *џелал*, *махала*, *мушир*, *сахай*, *фес*, *низам*, *валија*, *ајан*, *џалум*, *еснаф*, *зијамеш*, *дин* и *аскер*), персијске (*чаршија*, *ферман*, *џимар*, *нам* и први део сложенице *сераскер*) и грчке (*калдрма*) (В.: А. Шкалjiћ, Turcizmi u nar. govoru i nar. knjiž. BiH, Sarajevo 1957).

¹¹ Saràsker, -a, seràšcer, -a, ... m. (pers.-ar.) glavni, vrhovni komandant vojske. Postavljan je u slučaju rata, i to iz redova vezira. Od njega je bio stariji samo veliki vezir, koji je u ratu nosio titulu „serdari-ekrem“. — „Da i on bude serasker pred vojskom“, K. H. I 48; „uzmi vojske koliko ti drago, seràšcera kojeg tebi drago“, M. H. III 10. (A. Škaljić, Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1957).

Именице

у тексту се јавља . . . пута		у тексту се јавља . . . пута	
сераскер	21	мушир	1
везир	12	сахат	1
ферман	4	акшам	1
ајан	3	паша	1
беговат	3	еснаф	1
чаршија	2	калдрма	1
раја	2	фес	1
бег	2	валија	1
дин	2	конак	1
низам	2	аскер	1
султан	1	талум	1
телал	1	билмез	1
махала	1	зијамет	1
тимар	1	нам	1
сфендум	1	шаргија	1
ага	1		

Придеви

у тексту се јавља . . . пута		у тексту се јавља . . . пута	
сераскеров	12	османлијски	1
султанов	3	телалски	1
везиров	1	низамски	1

У Андрићеву језику, у коме су локализми (а у њих иду и оне турске речи које су се могле заменити нашим), и упркос темама, релативно ретки¹², и само нагомилавање оволиког броја турских речи — од којих се неке (нпр. *везир*, *бег*, *фес*, *калдрма*, *раја* и др.) у обичном говору и сада врло много употребљавају — указује на жељу писца да да слику одређеног догађаја тачно локализовану у времену и простору. У овоме одломку је зато и говор ликова неуобичајено често проткан дијалектизмима и, међу њима, турцизмима:

¹² В.: Д. Живковић, Неколико стилских одлика прозе Иве Андрића, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, I, 1956, стр. 262—263.

— Понављате: *Пеки, њеки ефендум!* А поглед вам говори: „Босна је ово, будало, земља која се по-вија али не мијења!“ (794); Јер то су незналице и *билмези* — ни радници ни ратници! — људи који мисле да могу *дембелисаити* и живјети од *зијамеџа* и *џимара*... и од неког свог *нама* и угледа (794); Ја сам турског *дина* тражио од Новог Пазара па до Стамбола (796).

Ипак, ово гомилање турцизама није оно што коначно осликава или конкретизује пишчеву замисао. Механизам њене трансформације далеко је сложенији и оснива се на одређивању целокупне значењске вредности речи *сераскер*, тј. на одређивању њеног синонимског односа према семантичком корелативу изреченом *само једном* у целом тексту, у реченици:

— Прваци су слушали стегнутих вилица и оборених очију, али који год је од њих, ма само и за тренутак и само испод ока, бацио поглед на *врховног команданџа*, могао је видети да тај проседи, витки а снажни човек носи на себи нешто туђе, дрско и изазивачко, што је у противности са свим њиховим схватањима царске службе и муслиманског војничког достојанства (791).

А тај синонимски однос одликује се тиме што речи, како каже проф. М. Стевановић, и не могу бити потпуно идентичне ни целокупном вредношћу својом ни посебно стилском вредношћу¹³.

Сама именица, која је некада на одређеној територији и у одређеном кругу морала имати и тачно одређено значење¹⁴, у које су улазиле и све потенцијалне психолошке варијанте односа сваког члана те заједнице према појму њом изреченом, *необично интенсивно* *учесјалошћу* својом (и придева од ње изведеног) одређена је као доминантна реч у тексту чији сам наслов (*Долазак*) лаконски упућује на страх пред непознатим, на „тешку неизвесност“ у којој се налазе прваци „који знају да та војна сила и њен злогласни заповедник долазе против њих и њихових животних интереса и навика“ (Forum, 786).

¹³ М. Стевановић, Синтаксичка синонимика, Књижевност и језик, Год. X, бр. 2, Београд 1963, стр. 83.

¹⁴ В. о значењу њеном и неким променама тога значења у Рјечнику хрватскога или српскога језика ЈАЗУ.

Ова психолошка манифестација везана је, дакле, за реч *се-раскер* и чини део њене стилске вредности, па је у томе она различита од свог комуникативног корелатива — *врховни командант, зајоведник*. Или, тачније, ту јој је вредност читавим контекстом и везом њеном са контекстом Иво Андрић поново вратио, уводећи је, на описани начин, у свој приповедачки језик, иако она није остала изван процеса о којима је било речи напред (в. т. 1).

Живојин Ситанојчић